

**ПОКАЗНИКИ ТА КРИТЕРІЇ СФОРМОВАНOSTІ ІСТОРИЧНИХ
ЗНАНЬ, ЩО ЗАСВОЮЮТЬСЯ УЧНЯМИ 5–7 КЛАСІВ
В ПРОЦЕСІ НАВЧАННЯ**

Історія є однією із форм людської думки і це визначення набуває особливої актуальності в умовах реформування навчально-виховного процесу всієї шкільної освіти в Україні. Історія як навчальний предмет своїми специфічними можливостями має сприяти розвитку нових рис особистості, її активній інтеграції у демократичне суспільство, що на даному етапі активно формується. Тому викладання історії сьогодні потребує нового підходу як до змісту шкільної історичної освіти, так і створення сучасних, найбільш ефективних технологій формування міцних історичних знань.

Щоб озброїти вчителя такими технологіями, потрібно простежити основні показники та критерії сформованості історичних знань в учнів 5–7 класів, де, власне, відбувається знайомство з історією та закладаються основи історичних знань, які засвоюються на емпіричному, теоретичному та методологічному рівнях; з'ясувати складові історичної теорії, зміст історичних знань даної вікової категорії. На емпіричному рівні знання засвоюються у вигляді історичних уявлень.

Питаннями формування уявлень у методиці навчання історії займалися О. Вагін, П. Гора, Н. Запорожець, В. Комаров, О. Пометун, С. Терно, Г. Фрейман та ін.

Мета статті: на основі аналізу психолого-педагогічної та методичної літератури розкрити розуміння поняття «історичні знання» та узагальнити характеристику показників вимірювання сформованості історичних знань.

О. Пометун відповідно до змісту історичного матеріалу і характеру усвідомлення його учнями розрізняє такі види уявлень: кількісні, локальні (просторові), хронологічні (часові), образні, логічні [6, с. 64].

Засвоєння знань передбачає оволодіння поняттями (Л. Виготський, В. Давидов, М. Данилов, Г. Костюк, О. Леонт'єв, І. Лернер, Р. Немов, А. Петровський, С. Рубінштейн, І. Сеченов, Л. Столяренко, О. Тихомиров, Н. Чупріков). На думку названих вчених, формування в учнів більшості понять відбувається в підлітковому віці. Л. Виготський вважав, що система понять – це ієрархічна сітка горизонтальних і вертикальних зв'язків, в яких поняття розподілені і взаємно співвідносяться в залежності від ступеня їх спільності (вертикалі) і схожості (горизонталі). Таким чином, система понять являє собою внутрішню упорядковану ієрархічну структуру, пов'язану відносинами спільності і схожості [1, с. 411].

Поняття у філософській літературі розглядається як сукупність суджень, тобто думок, в яких що-небудь стверджується, визначаються

відмінні ознаки предметів, явищ [3, с. 801]. В психології поняття визначається як одна з логічних форм мислення, вищий рівень узагальнення, характерний для мовно-логічного мислення [8, с. 285]. Поняття відображає в свідомості людини найбільш загальні і сутнісні ознаки і якості предметів і явищ. Поняття – це форма думки, так як людський мозок в формі понять діалектично синтезує в цілісний образ відображені думки, відмінні і сутнісні ознаки предметів, явищ.

У методиці за обсягом узагальнення поняття розподіляють на конкретно-історичні, загальноісторичні та соціологічні; за характером змісту їх розподіляють на політичні або політично-правові, економічні та культурні [6, с. 60].

Крім понять складовими історичної теорії є зв'язки та тенденції розвитку суспільства. Зв'язки між подіями і явищами у методиці історії класифікуються за змістом. Відповідно, як правило, виділяються: причинно-наслідкові, хронологічні та локальні.

Причинно-наслідкові зв'язки встановлюються, виходячи з того, що одне явище (причина) своїм впливом породжує інше (наслідок). Наприклад: Великі географічні відкриття обумовили розвиток ринкових відносин, виникнення Реформації та Ренесансу у Європі.

Локальні або просторові зв'язки віддзеркалюють вплив географічних умов на виникнення та розвиток історичних явищ, характер і особливості протікання історичних процесів. Наприклад: природні умови Стародавнього Єгипту поступово привели до виникнення іригаційного землеробства.

Хронологічні або часові зв'язки відбивають послідовність чи синхронність виникнення і розвитку історичних явищ і процесів. Так, у Франції за періодом політичної роздрібненості наступив етап утворення централізованої держави, яка переросла в абсолютну монархію; наприкінці XIII і у XIX ст. у всіх країнах Європи відбувається промисловий переворот.

Зв'язки подібно до понять розподіляються на конкретно-історичні, загальноісторичні та всезагальні. Визначення різноманітних зв'язків між історичними явищами і процесами дозволяє окреслити певні тенденції суспільного розвитку в ту чи іншу епоху [6, с. 61].

Отже, знання на уроках історії засвоюються на відповідних рівнях: емпіричному у вигляді уявлень: кількісних, локальних (просторових), хронологічних (часових), образних, логічних; теоретичному – у формі понять (конкретно-історичних, загальноісторичних, соціологічних або політичних, економічних та культурних) та зв'язків (причинно-наслідкових, хронологічних та локальних) і тенденцій.

Визначивши сутність поняття «знання», його види, рівні і форми засвоєння, слід конкретизувати зміст знань, що опановують учні 5–7 класів на уроках історії. Аналізуючи зміст Державного стандарту базової і повної середньої освіти, затвердженого постановою Кабінету міністрів України

від 23 листопада 2011 року [7], можна виділити наступний зміст історичних знань: у 5-му класі історична пропедевтика класу націлена передусім на початкові знання, елементарні уявлення та найпростіші вміння. Історичні знання п'ятикласників можна охарактеризувати як фрагментарні, початкові. Відповідно, їхні навчальні досягнення мають елементарний рівень і більш практичну спрямованість, загалом пов'язані з вміннями читати й розуміти адаптований історичний текст, працювати з історичними ілюстраціями, адаптованою історичною картою та стрічкою часу.

Вимоги до історичних знань, що мають бути засвоєні у 6 класі, носять вже системний характер. Поряд з уявленням про певні події чи діяльність історичних постатей, вимагається засвоєння та застосування історичних понять, певних причинно-наслідкових, хронологічних та локальних зв'язків тощо. У 7 класі діти повинні визначати причини, сутність, риси та наслідки основних історичних подій, явищ і процесів вітчизняної, європейської та світової історії в епоху Середньовіччя, уміти співвідносити події, процеси, явища з відповідними періодами історії Середньовіччя, виявляти ставлення до історичних постатей доби, оцінювати внесок середньовічних суспільств у світову духовну спадщину та роль діалогу культур. Як бачимо вимоги від класу до класу ускладнюються.

Отже, *історичні знання*, що формуються в учнів 5–7 класів у процесі навчання – це, перевірений суспільно-історичною практикою і засвідчений логікою, результат пізнання учнем фактів, подій, явищ процесів на емпіричному та теоретичному рівнях та методів пізнавальної діяльності у вигляді уявлень, понять, зв'язків, тенденцій, суджень і способів їх застосування. Наприклад, учень має не тільки описувати географічні умови життя населення, але й пояснювати їх вплив на господарчу діяльність, форму державної влади, менталітет народу у той чи інший період суспільного розвитку.

Таким чином, історичні знання є головним елементом історичної освіти. У них сконцентрований соціальний досвід людства. Історичні знання, виходячи із змісту державних вимог до рівня загальноосвітньої підготовки учнів історичного компоненту галузі «Суспільствознавство», спрямовані на формування:

- базового розуміння минулого людства і його майбутнього;
- наукового, гуманістичного світогляду;
- громадянської позиції та прихильності до демократичних цінностей.

Історичні знання не тільки формують новий погляд на світ, але й змінюють відношення до нього. Звідси впливає й виховне значення всякого знання.

Отже, історичні знання виконують такі функції:

1. Дають загальні уявлення про ті сторони дійсності, яких вони

стосуються (наприклад: загальну картину держави і права).

2. Формують ставлення людини до пізнавальної дійсності.
3. Озброюють людину способами пізнавальної діяльності та суспільної дії (як треба діяти або не діяти).

Як відомо, якість засвоєних знань у дидактиці вимірюються за рівнем повноти, глибини, усвідомленості й міцності, конкретності й узагальненості [2, с. 166]. С. Рубінштейн зазначав, що «процес міцного засвоєння знань – центральна частина процесу засвоєння знань... В нього включається – сприйняття матеріалу, його усвідомлення, його запам'ятовування і оволодіння ним, яке дає можливість вільно ним користуватися в різних ситуаціях, по-різному ним оперувати і т.п.» [9, с. 308]. І. Зимня характеризує міцність знань, як здатність учня незалежно від часу, різних ситуацій і умов їх застосування, використовувати засвоєнні знання і виробленні вміння [4, с. 314]. А. Усова запропонувала критерії засвоєння системи наукових понять, за якими визначається результат навчання і ступінь оволодіння науковими поняттями (теоретичний рівень засвоєння знань):

1. Повнота засвоєння змісту наукового поняття.
2. Ступінь засвоєння об'єму.
2. Повнота зв'язків і відносин між науковими поняттями.
3. Вміння визначати суттєві ознаки понять від несуттєвих.
4. Вміння оперувати науковими поняттями при вирішенні завдань пізнавального характеру.
5. Вміння класифікувати поняття [10, с. 151].

І. Конфедератов та В. Симонов виділяють наступні рівні засвоєння знань, які відповідають узагальненій структурі пізнання: рівень розрізнення або розпізнавання предмета, рівень його запам'ятовування, рівень розуміння й рівень застосування. Схожі рівні засвоєння знань пропонуються й І. Лернером: рівні впізнавання, відтворення, перетворення (трансформації) й переносу знань [5, с. 67].

Виходячи з вище зазначеного, засвоєння знань здійснюється на трьох основних рівнях: емпіричному, теоретичному, методологічному. На емпіричному рівні пізнаються явища (на відміну від сутності об'єктів), накопичується інформація, здійснюються експерименти, опис, вимірювання, класифікація та первинні узагальнення. На теоретичному рівні розкривається сутність явища, закономірності, висуваються певні гіпотези, формуються теорії тощо. Методологічний рівень пов'язаний із реалізацією способів набуття та застосування знань для вирішення практичних завдань у різноманітних сферах людської діяльності

На основі аналізу психолого-педагогічної і методичної літератури та зазначеного в тексті розуміння змісту поняття «історичні знання», що засвоюються учнями 5–7 класів в процесі навчання, надамо узагальнену нами характеристику показників вимірювання їх сформованості. Оскільки історичні знання засвоюються на емпіричному (уявленні), теоретичному

(поняття, зв'язки, тенденції та способи пізнавальної діяльності – методологічні знання) та методологічному (знання про способи їх набуття та застосування) рівнях, то й відповідні показники мають їх відображувати та характеризувати.

1. Емпіричні показники якості історичних знань, що засвоюються учнями 5–7 класів в процесі навчання, характеризуються рівнем сформованості відповідних уявлень: а) кількісних (про кількість населення, що мешкає на певній території, про кількісний склад певних соціальних верств населення, розмір земельної ділянки чи маєтку тощо); б) просторових або локальних (про природно-географічні умови існування населення, битв, про територію країни, про кордони держави, напрями походів, райони господарчої спеціалізації, торгівельні шляхи, місця знаходження культурних пам'яток, просторові межі рідного краю тощо); в) часових або хронологічних (про відлік часу в історії, історичну добу, періодизацію історії, послідовність, тривалість подій, явищ, процесів тощо); г) образних (про зовнішній вигляд представників різних соціальних груп населення певної історичної доби характерні риси їх повсякденного життя, картина населених пунктів, тощо); д) логічних (про причини і наслідки окремих історичних подій, явищ, процесів – вплив географічного положення на розвиток країни, регіону, господарське, духовне, повсякденне життя, причини повстань, переселенських процесів тощо).

2. Теоретичні показники якості історичних знань, що засвоюються учнями 5–7 класів в процесі навчання, характеризуються рівнем сформованості відповідних понять та розуміння зв'язків й тенденцій. Рівень їх сформованості визначають такі критерії: а) повнота (кількість понять, які дозволяють засвоїти відповідний обсяг історичних знань, що передбачений навчальними програмами); б) інтеграція (розуміння зв'язку різних понять між собою, включаючи їх міжпредметні зв'язки, дозволяє засвоювати історичні знання комплексно); в) мобільність (готовність учнів для самостійного знаходження способів застосування понять при вивченні історичних процесів у навчальних ситуаціях, що змінюються); г) міцність (здатність усвідомлювати сукупність понять, які дозволяють засвоїти відповідні історичні знання, їх взаємозв'язок, послідовність і логіку); д) глибина та системність (розуміння причинно-наслідкових, хронологічних, локальних тенденцій, наприклад, причини становлення і розвитку цивілізацій і держав у конкретно-історичну добу, розшарування суспільства, виникнення, розвитку та занепаду натурального господарства, причини та наслідки християнізації європейських народів та народів Київської Русі, причини феодалної роздрібненості, тощо).

3. Методологічні показники якості історичних знань, що засвоюються учнями 5–7 класів в процесі навчання, характеризуються рівнем володіння відповідними методологічними знаннями – способами пізнавальної діяльності та спроможністю їх застосування у процесі навчання. Це вимагає виділити окрему групу показників – пізнавально-

---

процесуальні. Слід зазначити, що шкільні програми з історії та Державного стандарту базової і повної загальної середньої освіти [7] визначають державні вимоги до застосування методологічних знань у навчальному процесі у вигляді відповідного переліку вмінь та навичок. Отже, пізнавально-процесуальні показники включають: а) розумові (спроможність аналізувати відповідну інформацію, синтезувати її, виділяти головні ідеї в тексті чи розповіді вчителя, співставляти та порівнювати однотипні історичні явища, інформацію з різних джерел, оцінювати окремі факти, події, формулювати нескладні висновки та узагальнення, будувати доказ чи спростування, давати визначення понять на основі вивченого матеріалу, визначати головне та другорядне, об'єктивне та суб'єктивне, складати порівняльну та узагальнюючу характеристику подій, явищ, процесів, тенденцій суспільного, економічного, політичного, релігійного та культурного життя, складати нескладні хронологічні, синхроністичні таблиці, схеми, будувати відповідь на їх основі, виділяти сутнісні ознаки історичних явищ, процесів та тенденцій, розмежовувати родові і видові ознаки понять, робити узагальнення на основі оперування поняттями і судженнями, конкретизувати поняття, пояснювати історичні факти, явища, робити індуктивно-дедуктивні висновки); б) мовленнєві (спроможність самостійно будувати відповідь, використовуючи різні джерела знань, давати усний відгук на відповідь однокласника, писати коротке оповідання про подію, оцінювати власну відповідь, складати оповідання (письмово або усно) по картині, готувати повідомлення і доповіді та виступати перед однокласниками, брати участь в дискусії, аргументувати власну позицію з посиланням на джерело, давати усний відгук на повідомлення і доповіді інших учнів, складати різні типи планів, розповідати на їх основі, користуватися словниками); в) хронологічні (спроможність визначати дати і хронологічні межі подій, співвідносити рік зі століттям, століття з тисячоліттям; дати подій з певним періодом історії, типом держави, правильно користуватися лінією часу, встановлювати послідовність та синхронність історичних подій, складати відповідні таблиці, синхронізувати події історії України та всесвітньої історії, виділяти сутнісні ознаки історичного періоду, етапу); г) картографічні (спроможність визначати географічне положення країни, рельєф місцевості, показувати на карті місця історичних подій, читати історичну карту, правильно використовуючи знання легенди карти, виконувати завдання на контурній карті, використовувати її як джерело інформації при характеристиці історичних подій, явищ, процесів, користуючись картою, визначати причини та наслідки історичних подій, пов'язані з геополітичними чинниками і факторами навколишнього середовища, використовувати картографічну інформацію для пояснення розвитку міжнародних відносин, торгівлі, культурних та релігійних взаємовпливів, політичних процесів тощо; д) спеціальні (спроможність самостійно здобувати історичну інформацію з тексту та позатекстових

компонентів підручника, аналізувати нескладні та адаптовані історичні джерела, визначати, застосовувати історичні терміни й поняття, конкретизуючи їх на прикладах чи визначаючи ознаки поняття на основі аналізу фактів, розповідати про історичні події й явища та описувати їх, давати історичну характеристику видатним діячам, формулювати власне ставлення (аксіологічні судження) до історичних подій і діяльності історичних осіб, визначати причини, сутність, наслідки та значення історичних подій, явищ, процесів та тенденцій, висловлювати власну точку зору щодо історичної інформації й обґрунтовувати її, відокремлювати упереджену інформацію від неупередженої тощо).

Таким чином ми визначили показники та критерії сформованості історичних знань, що засвоюються учнями 5–7 класів в процесі навчання: емпіричні, теоретичні та пізнавально-процесуальні, що виступають результатом навчання, який вчитель покликаний постійно вдосконалювати.

Наступним кроком дослідження даної проблематики може слугувати вивчення питання взаємозв'язку когнітивних процесів учня із рівнем сформованості історичних знань та вибір оптимальних методик для покращення результативності навчання.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Выготский Л. С. Собрание сочинений : в 6 т. / Выготский Л. С. – М. : Просвещение, 1984. – Т. 4. – 432 с.
2. Власова О. І. Педагогічна психологія : навч. посібник / Власова О. І. – К. : Либідь, 2005. – 400 с.
3. Всемирная энциклопедия: Философия / [главн. науч. ред. и сост. А. А. Грицанов]. – М. : АСТ, Мн.: Харвест, 2001. – 1312 с.
4. Зимняя И. А. Педагогическая психология : учеб. пособие / И. А. Зимняя. – Ростов-на-Дону : Феникс, 1997. – 480 с.
5. Лернер И. Я. Развитие мышления учащихся в процес се обучения истории : пособие для учителей / Лернер И. Я. – М. : Просвещение, 1982. – 191 с.
6. Пометун О. І. Методика навчання історії в школі / О. І. Пометун, Г. О. Фрейман. – К. : Генеза, 2005. – 328 с.
7. Постанова Кабінету Міністрів України «Про затвердження Державного стандарту базової і повної загальної середньої освіти» № 1392 від 23 листопада 2011 року [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/1392-2011-п>.
8. Психология : словарь / [под общ. ред. А. В. Петровского]. – М. : Политиздат, 1990. – 494 с.
9. Рубинштейн С. Л. Основы общей психологии : в 2-х т. / С. Л. Рубинштейн. – М. : Педагогика, 1989. – Т. 1. – 486 с.
10. Усова А. В. Формирование у школьников научных понятий в процессе обучения / Усова А. В. – М. : Педагогика, 1986. – 176 с.